

Односталко Данійл Володимирович,

аспірант ОРІДУ НАДУ

ORCID 0000-0002-7105-487X

УДК 351.863

doi: 10.34213/db.21.01.25

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано становлення економічної безпеки в Україні, підходи науковців до визначення етапів даного процесу. Запропоновано визначити етапи становлення економічної безпеки за мірою розвитку нормативно-правової бази цього процесу, виходячи з того, який документ був основним при регулюванні зовнішніх і внутрішніх відносин для держави щодо забезпечення економічної безпеки. Було запропоновано та обґрунтовано такі етапи становлення економічної безпеки в Україні: 1991–1996 рр. – доконституційний; 1996–2003 рр. – конституційний; 2003–2007 рр. – законодавчий; з 2007 р. – стратегічний.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, етапи становлення економічної безпеки, нормативно-правові акти, підходи щодо періодизації становлення економічної безпеки.

Постановка проблеми. У різні періоди розвитку державності України виникали як внутрішні так і зовнішні фактори, що впливали на її економічну незалежність. Унормування дій держави, що знайшло відображення у законодавчих актах, зміні економічного курсу, виробленні економічної політики, яка б унеможливила економічну залежність України від інших держав, можна розглядати як етапність щодо становлення економічної безпеки. Російська агресія, яка триває понад сім років у вигляді воєнних дій на сході України та анексії АРК призвела до зміни економічних зв'язків та побудови економічних відносин з іншими країнами перш за все на ринку енергоресурсів, реалізації вітчизняної продукції тощо. Усе це ставить суто наукове та методологічне питання визначення існуючих та прогнозу наступних етапів становлення економічної безпеки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо періодизації становлення економічної безпеки в Україні певною мірою знайшло відображення у дослідженнях науковців як у галузі державного управління так і в економічній, юридичній науках, зокрема таких вчених як: Л. Акімова, З. Гбур, В. Мартиненко, Н. Мацелюх, В. Ортинський, Т. Сабецька: І. Шевчук та ін. Проте підходи до періодизації та і самі періоди значно різняться, методологічно вони не завжди враховують поєднання економічної та державно-управлінської складової.

Метою статті є визначення етапів становлення економічної безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж сутнісно перейти до визначення етапів становлення економічної безпеки України, розкриємо зміст поняття “етап”, оскільки у різних дослідженнях науковців цей термін використовується по-різному. Поняття “етап” у Словнику української мови визначається як “Окремий момент, період, стадія в розвитку чого-небудь, у якій-небудь діяльності” [1]. Словник іншомовних слів дає такі визначення поняття “етап”: “Етап (фр., перегін, перехід): 1. Частина шляху – дистанції. 2. Відрізок часу, відзначений певними подіями” [2]. Таким чином, етап можна розглядати і як момент і як відрізок часу, проте, на наш погляд у дослідженнях має міститися лише одне з трактувань поняття, тобто або моменти часу, або часовий період між ними. Ми у нашому дослідженні будемо розглядати етап як частину безперервного процесу, закінченням якої є отримання конкретного результату – для даного дослідження державно-управлінського процесу, і даний результат буде основою для початку нового етапу. Таким результатом, на наш погляд, може бути нормативно-правовий акт держави, який переводить процес на інший якісний рівень в діяльності органів державної влади щодо забезпечення економічної безпеки.

Більшість науковців-економістів, визначаючи етапи становлення економічної безпеки в Україні, виходять із суто економічних характеристик, найчастіше зі зміни відповідних відносин. Це є зрозумілим і виправданим навіть з точки зору теорії систем, оскільки “під час переходу із одного стану системи в

інший обов'язково виникає кризова ситуація, з якої [вона] може вийти в різний спосіб у залежності від свого потенціалу та навиків управління у такій ситуації” [14]. Але як бачимо навіть з даного твердження, не можливо не враховувати управлінську складову при зміні економічних відносин, оскільки нормативно-правові акти різного рівня, законодавство у цілому регулює цей процес, відповідаючи на виклики зовнішнього і внутрішнього середовища системи.

Про періодизацію становлення економічної безпеки можна було б говорити, виходячи з економічних криз. Так, З. Гбур, описуючи основні періоди щодо загострення питання економічної безпеки, зазначає таке: “В сучасних українських реаліях тривала економічна криза, яка розпочалася ще у 90-х роках минулого століття, загострилася з приходом світової кризи у 2008 році та продовжується сьогодні на тлі падіння курсу національної валюти, загостренням відносин з Росією, яка анексувала в Україні Кримський півострів та активно підтримує сепаратистські настрої на Сході України, проведення антитерористичної операції, що несе надпотужні бюджетні витрати негативно вплинуло на всі сфери національної безпеки” [3, с. 52]. Але такий підхід, хоч і цілком оправданим, носить суто економічний характер.

Досить складно погодитися з “етапами розвитку економічної безпеки в Україні” [1], які приводить у своєму дослідженні Л. Акімова, оскільки вони у часовому періоді зазначені як “I етап до 1917 р.; II етап – 1917–1930 рр.; III етап 1931–1940 рр.; IV етап – 1941–1991 рр.; V етап – з 1991 р. – до теперішнього часу” [1]. Така періодизація більш стосується Радянського Союзу, а не держави Україна і критеріями у цій періодизації, на наш погляд, виступає зміна державної політики і навіть державного режиму в СРСР, тобто не у повній мірі витриманий єдиний підхід до встановлення таких етапів. У подальших своїх дослідженнях Л. Акімова визначає “важливі етапи становлення економічної безпеки держави” [2] дещо по-іншому, починаючи з 1934 року, що не відображає державницькі підходи, а лише економічні: “1934 р.; 1940–1950 рр.; 1973 – 1975 рр.; 1987 р.; 1991 р.; 1993–1994 рр.; 1997 р.” [2]. Також при цьому науковець використовує різні трактування для визначення етапів – як періоди і

як віхи (моменти) становлення економічної безпеки знов у різних державах – у СРСР та в Україні, та різні критерії. Зокрема такими критеріями виступають нормативно правові акти держав, зміна політики, прийняття тих чи інших рішень міжнародними організаціями, економічними асоціаціями. Тому такий підхід також не можна вважати повною мірою визначенням етапів економічної безпеки, тим більше для України.

Становлення не лише етапів, а і самого поняття “економічної безпеки України” доцільно розглядати лише з моменту проголошення незалежності нашої держави, на що вказує Т. Сабецька: “Формування понятійного апарату економічної безпеки підприємства в Україні історично пов’язане з розпадом Радянського Союзу та здобуттям незалежності” [12, с. 103], і хоча дослідниця відносить це лише до економіки підприємств, зрозуміло, що у державницькому вимірі це ще більш важливо. Хоча цілком можна погодитися з К. Утенковою, яка притримується точки зору, що понятійний апарат щодо економічної безпеки не є притаманним тій чи іншій державі, це поняття пов’язане з відповідними процесами у світі у цілому. Дослідниця зазначає, що “історичний аспект є основою вивчення будь-якої наукової категорії, оскільки допомагає детальніше розкрити її сутність” [13, с. 134]. Усе ж і понятійний апарат формується, виходячи з конкретних процесів, що відбуваються, тому слова К. Утенкової про те, що “становлення економічної безпеки тривало у декілька етапів” [13, с. 134] відповідає нашому уявленню про підходи для визначення етапів економічної безпеки в Україні.

Перший етап становлення економічної безпеки в нашій державі можна було б розпочати з моменту утворення Ради оборони України, яка стала вищим колегіальним органом з питань безпеки і оборони, що сталося 11 жовтня 1991 р. і було затверджено відповідною Постановою Верховної Ради України [11]. Проте основними завданнями Ради були захист конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності кордонів держави, а завдання щодо економічної безпеки не входили до повноважень даного органу. У цей період, можна вважати, щодо економічної безпеки був первинним Закон

“Про економічну самостійність Української РСР” від 3 серпня 1990 р., який, до речі, діє до сьогодні зі змінами (табл. 1).

Таблиця 1

Етапи становлення економічної безпеки України

Етап становлення економічної безпеки	Основні нормативно-правові акти етапу	Зміст положень НПА щодо забезпечення економічної безпеки
1991–1996 рр. – доконституційний етап	Закон “Про економічну самостійність Української РСР” від 3 серпня 1990 р., діючий до сьогодні	Визначає зміст, мету і основні принципи економічної самостійності України як суверенної держави
1996–2003 рр. – конституційний етап	Конституція України	Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної безпеки є найважливішими функціями держави
	Концепція національної безпеки України, схвалена (Постанова ВРУ від 16 січня 1997 р.)	Безпека в економічній сфері є складовою національної безпеки
2003–2007 рр. – законодавчий	Закон України “Про основи національної безпеки України” (від 16 червня 2003 р.) (“Про національну безпеку України” від 21.06.2018 р.)	Національна безпека забезпечується шляхом проведення ефективної державної політики відповідно до прийнятих доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній та інших сферах. Зокрема в Законі вперше визначені пріоритети національних інтересів у сфері економічної безпеки та напрями державної політики в економічній сфері
2007 р. – до сьогодні – стратегічний	Стратегія національної безпеки України (Укази Президента України від 12 лютого 2007 р.; від 25 травня 2015 р.; від 14 вересня 2020 року)	Визначено пріоритетні напрями стратегічного розвитку сфери національної безпеки та економічної сфери.
	Стратегія сталого розвитку “Україна–2020” (Указ Президента України від 12 січня 2015 р.)	Передбачена реформа системи національної безпеки із змістовним включенням економічної сфери.
	Проект Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 р. (схвалений КМУ 10 березня 2021 р.)	Здійснено оцінку стану економічної безпеки та ідентифіковано загрози за основними складовими економічної безпеки – фінансовою, виробничою, інвестиційно-інноваційною, зовнішньоекономічною, макроекономічною. Важливе місце в безпековому напрямі займають виклики, пов’язані зі збройною агресією Російської Федерації та тимчасовою окупацією частини території України

Другий етап, на наш погляд, потрібно пов'язувати з прийняттям Основного Закону держави. Так, В. Ортинський, визначаючи Конституцію України як вершину в ієрархії законодавства стосовно будь-якої сфери, вказує, що “особливе місце в системі актів щодо забезпечення економічної безпеки займають програмні документи – стратегії, концепції, доктрини, що становлять систему офіційно прийнятих у державі поглядів, оскільки є установчими. До цих документів належать: ...Стратегія національної безпеки України; Концепція боротьби з тероризмом; Воєнна доктрина України та низка інших [8]. Також на первинність Основного Закону у законодавчому закріпленні побудови системи економічної безпеки вказує таке положення статті 17 Конституції: “захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної безпеки є найважливішими функціями держави” [6].

Виходячи з тверджень В. Ортинського про ієрархічність нормативного забезпечення управлінських процесів, можна стверджувати, що прийняття 16 червня 2003 р Закону України “Про основи національної безпеки України” [10] стало початком нового етапу щодо *законодавчого регулювання безпекових процесів*, у тому числі і стосовно економічної сфери. І хоча даний закон втратив чинність з прийняттям у 2018 році Закону “Про національну безпеку України” [9], він заклав основи початку нового мислення щодо політики безпеки в державі – стратегічного. Тому з прийняттям вперше у 2007 р. Стратегії національної безпеки України розпочався новий *стратегічний етап* у становленні економічної безпеки України. Аналогічний документ приймався також 2015 р. та 2020 р., що пов'язано зі зміною керівництва держави, зміною зовнішньої політики, первинністю захисту суверенітету, російською військовою агресією та ін. Зокрема, як підтвердження даної думки можна привести висновки з фундаментальних досліджень економічної безпеки України такими науковцями як В. Мартиненко і Н. Мацелюх. Вони, здійснюючи аналіз рівня економічної безпеки України протягом всього періоду існування держави, відзначають, що “рівень зовнішньоекономічної безпеки на кінець 2012 року набуває особливо загрозливого стану при становленні України

незалежним суб'єктом міжнародної економічної діяльності" [7, с. 79]. Це за оцінкою вчених вимагає формування стратегії зміцнення економічної безпеки України [7, с. 157–158], що однак не було здійснено тодішнім керівництвом держави, і що призвело до військової агресії з боку Російської Федерації, анексії Криму. І лише, починаючи з 2014 р. керівництво України змінивши зовнішні економічні пріоритети, 2015 року прийняло Стратегію національної безпеки України у новій редакції, виходячи з того стану, у якому опинилася держава.

Характеризуючи даний період у становленні економічної безпеки України необхідно також вказати на прийняття Стратегії сталого розвитку "Україна–2020", яка заклала ряд економічних показників сталого розвитку, пов'язаних з його економічною складовою та передбачала здійснення реформи системи національної безпеки із змістовним включенням економічної сфери. Також слід відмітити, що у 2021 р. був розроблений і схвалений урядом Проект Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 р. З моменту, коли буде прийнятий даний документ та ряд інших, зокрема Закон про Бюро економічної безпеки України у сукупності з існуючими підзаконними актами, перш за все методиками оцінки економічної безпеки може розпочатися новий етап становлення економічної безпеки в Україні – інтеграційний, що передбачає введення і запровадження нових економічних стандартів в Україні, які б відповідали кращим світовим практикам. Для цього уже існують підстави у вигляді ратифікації окремих міжнародних документів. За словами І. Шевчук: "Угода про асоціацію між Україною і ЄС, що ратифікована Верховною Радою України 16 вересня 2014 р. також містить окремі положення щодо забезпечення економічної безпеки держави, зокрема щодо врегулювання державних закупівель, надання фінансових послуг, встановлення правил конкуренції, банківського та митного права тощо" [15, с. 318]. Подібні ратифіковані угоди мають законодавчу силу і стануть основою для подальшого укріплення економічної незалежності України.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Визначення етапів становлення економічної безпеки в Україні може базуватися на використанні різних методичних підходів та критеріїв. На сьогодні відсутні усталені погляди на дане питання, не вироблено системи критеріїв щодо періодизації названого процесу. З точки зору державного управління доцільно за критерій визначення етапів процесу становлення економічної безпеки, брати моменти прийняття нормативно-правових актів, що на даний часовий період (етап) є визначальними для відображення відповідної державної політики. Вважаємо, що етапами становлення економічної безпеки в Україні можуть бути: 1991–1996 рр. – доконституційний; 1996–2003 рр. – конституційний; 2003–2007 рр. – законодавчий; з 2007 р. – стратегічний. Наступним етапом може стати інтеграційний, що буде пов'язано з широкою ратифікацією міжнародних угод щодо запровадження в Україні нових економічних стандартів, побудови зовнішніх і внутрішніх економічних відносин, які будуть гарантувати економічну незалежність держави. Прогнозування функціонування, моделювання системи публічного управління у сфері економічної безпеки може стати напрямом подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Акімова Л. М. Етапи становлення економічної безпеки держави: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Державне управління: удосконалення та розвиток* : електрон. наук. фах. вид. 2016. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1246>.
2. Акімова Л. М. Становлення системи економічної безпеки держави в Україні: сутність, рівні, складники. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2018. Вип. 1 (19). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2018-01\(19\)/3.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2018-01(19)/3.pdf).
3. Гбур З. В. Заходи щодо підвищення економічної безпеки України. *Державне управління. Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 6 С. 52–55. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/6_2018/13.pdf.
4. Етап. Словник української мови : в 11 т. URL: <https://slovnuk.me/dict/sum/%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BF>.

5. Етап. Словник іншомовних слів. <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%C5%F2%E0%EF>.

6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/D6Se7H> (дата звернення: 07.05.2021).

7. Мартиненко В. В., Мацелюх Н. П. Зміцнення економічної безпеки України в умовах глобалізації: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 240 с.

8. Ортинський В. Аналіз нормативно-правової основи забезпечення економічної безпеки. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5623/vnulpurn20168553.pdf>.

9. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Дата оновлення: 24.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 25.06.2021).

10. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 25.0.2021).

11. Про утворення Ради оборони України : Постанова Верховної Ради України від 11.10.1991 р. № 1658-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 51. Ст.728.

12. Сабецька Т. І. Зародження, становлення та розвиток поняття “економічна безпека підприємства”. *Причорноморські економічні студії*. Одеса : ВД “Гельветика”, 2016. Вип. 6. С. 101–106.

13. Утенкова К. О. Економічна безпека як складова національної безпеки України. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. 2019. Вип. 9. С. 133–144.

14. Фоміцька Н. В., Єганов В. В. Теорія систем для менеджерів : навч. посіб. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2013. 248 с.

15. Шевчук І. В. Нормативно-правове забезпечення економічної безпеки України в контексті захисту національних інтересів держави. *Університетські наукові записки*. 2018. № 67–68. С. 313–321.

References

1. Akimova, L.M. (2016). Etapy stanovlennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy: zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1246> [in Ukrainian].

2. Akimova, L. (2018). Stanovlennia systemy ekonomichnoyi bezpeky derzhavy v Ukraini: sutnist, rivni, skladnyky. *Publichne administruvannya: teoriya ta praktyka – Public*

administration and local self-government, 1 (19). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2018-01\(19\)/3.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2018-01(19)/3.pdf) [in Ukrainian].

3. Hbur Z. V. (2018). Zakhody shchodo pidvyshchennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy.. *Derzhane upravlinnya. Investytsiyi: praktyka ta dosvid. – Public administration – Investments: practice and experience*, 6, 52–55. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/6_2018/13.pdf [in Ukrainian].

4. Etap. Slovnyk ukrajinskoyi movy : v 11 t. URL: <https://slovnyk.me/dict/sum/%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BF> [in Ukrainian].

5. Etap. Slovnyk inshomovnykh sliv. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%C5%F2%E0%EF> [in Ukrainian].

6. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. URL : <https://goo.gl/D6Se7H> [in Ukrainian].

7. Martynenko, V.V. Matselyukh, N.P. (2015). Zmitsnennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy v umovakh hlobalizatsiyi: teoretychni ta prykladni aspekty [Strengthening the economic security of Ukraine in the context of globalization: theoretical and applied aspects]. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].

8. Ortynskyi, V. Analiz normatyvno-pravovoyi osnovy zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5623/vnulpurn20168553.pdf> [in Ukrainian].

9. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII. Data onovlennia: 24.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

10. Pro osnovy natsionalnoyi bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 19. 06.2003 r. № 964-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukrainian].

11. Pro utvorennya Rady oborony Ukrainy : Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrainy vid 11.10.1991 r. № 1658-XII (1991). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 51 art. 728* [in Ukrainian].

12. Sabetska, T.I. (2016) Zarodzhennya, stanovlennya ta rozvytok ponyattya “ekonomichna bezpeka pidpryemstva”. *Prychornomorski ekonomichni studiyi – Black Sea Economic Studies*. Odessa: VD “Helvetyka”. 6, 101–106 [in Ukrainian].

13. Utenkova K. O. (2019). Ekonomichna bezpeka yak skladova natsional'noyi bezpeky Ukrainy. *Visnyk KHNU im. V.N. Karazina – Bulletin of KhNU named after V.N. Karazin, 9, 133–144* [in Ukrainian].

14. Fomitska, N.V., Yehanov, V.V. (2013) Teoriya system dlya menedzheriv [Systems theory for managers]. Kharkiv: KharRI NADU [in Ukrainian].

15. Shevchuk, I.V. (2018). Normatyvno-pravove zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy v konteksti zakhystu natsionalnykh interesiv derzhavy. *Universytetski naukovi zapysky – University scientific notes*, 67–68, 313–321 [in Ukrainian].

Odnostalko D. V.,

Postgraduate Student, ORI NAPA, Odesa

ORCID 0000-0002-7105-487X

Institutional basis of Ukraine's economic security

The article analyzes the main approaches to determining the main stages of economic security of Ukraine. It is established that both in the science of public administration and in economics there are no established views on this issue, no system of criteria for the periodization of this process.

It is noted that the periodization of the process of economic independence of the state and the conceptual apparatus on this issue are far from identical, as the latter may relate to research on different states and its time limits are determined by the level of scientific thought in this area.

It is proposed from the point of view of public administration as a criterion for determining the stages of the process of formation of economic security to take the moments of adoption of regulations that for a certain period of time (stage) are crucial to reflect the relevant public policy.

It is substantiated, based on the chosen criterion, that the stages of formation of economic security in Ukraine can be: 1991–1996 – pre-constitutional; 1996–2003 – constitutional; 2003–2007 – legislative; since 2007 – strategic. The next stage may be integration, which will be associated with the broad ratification of international agreements on the introduction of new economic standards in Ukraine, building external and internal economic relations that will guarantee the economic independence of the state.

Key words: national security, economic security, stages of formation of economic security, normative-legal acts, approaches to periodization of formation of economic security.

Надійшла до редколегії 31.05.2021 р.